

A vásár és a vám Árpád-kori törvényeinkben

DOLGOZATOM az Árpád-kori kereskedelem és a vámszedés mindennapi gyakorlatát mutatja be a törvények tükrében. Ezen források a vásár napjára, a kereskedelem mindennapi gyakorlatára, a vámszedés szabályozására és a vámszedők személyére vonatkoznak.

A vásár napja. A kereskedelem a kezdeti időszakoktól elsősorban vásáron zajlott le. A 11. század elején, amikor a vásárt vasárnap a templom előtt tartották, az egyház számára kedvező helyzet állt elő, hiszen a vásár mellett a templomba járás is jellemző volt.¹ A templom melletti vasárnapi vásártartást mutatja a pécsváradai alapítólevél azon adata, mely szerint Szent Péter egyháza mellett vasárnap vásárt tartottak.² Néhány évtized múlva azonban már az volt a cél, hogy a vásárt ne vasárnap, illetve ne ünnepnapokon tartsák, azaz a templomba járást elkülönítsék a vásározástól.³ Ugyanis az utóbbinak nagyobb volt a vonzereje, és eltérítette az embereket a templomba járástól. A magyar krónika I. Béla (1060–1063) nevéhez kapcsolta az összes vásár szom-

¹ A vasárnap megtartásáról már Szent István (997–1000/1001–1038) rendelkezett. Vö.: I/9. § The Laws of the medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae. I. 1000–1301. Eds.: BAK, M. JÁNOS–BÓNIS, GYÖRGY–SWEENEY, JAMES ROSS. California 1999. (a továbbiakban DRMH I.) 3.; Szent László István intézkedését enyhíti, amikor lehetővé teszi, hogy bizonyos területekről csak egy ember menjen el a többiek nevében. Új azonban az a kitétel, hogy a többiek áldozatát tegye az asztalra. I/11.§, I/25.§ DRMH I. 55., 57.; Az istváni intézkedést azonban kiterjeszti a zsidókra is, azonos büntetést írva elő a törvény ellen vétőknek. Vö.: I/26. DRMH I. 57.

² Diplomata Hungariae antiquissima. I. (1000–1131) Ed.: GYÖRFFY, GEORGIUS. Budapestini 1992. (a továbbiakban: DHA) 67–72.

³ István törvényei nem foglalkoznak azzal, hogy a vasárnapokon kívül milyen ünnepnapokat kellett még hasonlóképpen megülni. A szabolcsi zsinat azonban már tétélesen felsorolta az ünnepeket, és azt is előírta, hogy minden plébániaegyház üljön meg a védőszentje és a felszentelése napját is. I/38. § DRMH I. 58.

bati napra helyezését.⁴ A vásárok áthelyezése más napokra azonban nem ment zökkenőmentesen. László (1077–1095) uralkodása alatt is problémaként jelentkezett a vasárnapi vásározás. A király törvényben rendelte el, hogy a vasárnapokon és ünnepnapokon vásárra menők lovukat veszítsék el, a kereskedőknek pedig elrendelte, hogy sátrukat bontsák le.⁵ A vasárnapi vásár tilalma a zsidók számára nem volt kedvező, hiszen számukra a szombat volt az ünnepnap, amelyen vallási törvényeik értelmében nem volt szabad dolgozniuk. Megkönnyítette helyzetüket azonban az, hogy László uralkodása alatt elszaporodtak a különböző napokra eső hetivásárok, amit a Szerdahely, Csütörtökhely stb. típusú helynevek⁶ is mutatnak. Oklevelek sora ugyanezt bizonyítja a későbbi időszakokra vonatkozóan is.

A kereskedelem. László király törvényei mutatják, hogy a belső árukereskedelem már kibontakozóban volt. Elsősorban a lopott áru kereskedelmi forgalomba kerülése kapcsán került ez a kérdés előtérbe. A király igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy megszüntesse a lopott dolgok árusítását az országban. Ezért elrendelte, hogy csak vásárokon történhet az adásvétel, abban az esetben is, ha valaki saját tulajdonát igyekszik áruba bocsátani. A vevő védelme érdekében pedig kikötötte azt is, hogy az eladásról a vásárban a bíró, a vámszedő és a tanúk előtt szerződést kössenek.⁷ Arra vonatkozólag, hogy a vásárlás már a korábbi időszakokban is tanúk jelenlétében zajlott le szintén László törvényei adnak tanúbizonyságot.⁸ A tanúk jelenlétére az ebben a korban oly jellemző lopás miatt volt elsősorban szükség.

⁴ Esztergomban és Szigetfőn viszont nyoma maradt, hogy I. István király korában a vásárt szombati napra tették, ami gyakorlatilag kizárta onnan a zsidókat. GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Budapest 1983.² 335.

⁵ I/15–16. § DRMH I. 56.; A vásározás mellett az embereket a vadászat is eltérítette a tempomba járástól, mert László törvényben tiltotta vásár- és ünnepnapokon a vadászatot is. I/12. § DRMH I. 55.

⁶ Vö. KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1988.⁴ (bővített és javított kiadás) I. 349., II. 572.; SZABÓ G. FERENC: A hét napjai a helységnevekben. Névtani Értesítő 16 (1994) 51–55.; SZABÓ G. FERENC: A vásározók emléke helységneveinkben, Nyíregyháza 1998.

⁷ II/7. § DRMH I. 14.

⁸ III/11. § DRMH I. 19.

A kereskedőkkel szemben az uralkodók védelmezték a vásárlókat. I. Béla (1060–1063) ármaximálást vezetett be.⁹ Kálmán (1095–1116) szintén ehhez az eszközhöz fordult a takarmány árusításának szabályozásánál. Ezzel már a kereskedőket és az utasokat is védelmébe vette az uralkodó.

Forrásaink betekintést engednek László és Kálmán király korában lezajlott ember- és állatkereskedelemre. A László-kori emberkereskedelemre vonatkozó törvények a szolgálakat tárgyként kezelték. A más házát megtámadó szolgálakat eladásra bocsátották, de hogy az általuk elkövetett bűnökért uraikat kevésbé büntessék, vételáruk felét nekik adták át, míg a másik felét a károsult számára juttatták.¹⁰ A szabolcsi zsinat tiltva a papoknak, hogy rabszolganőt ágyasként tartsanak, elrendelte ezek áruba bocsátását, lehetőséget adva a papoknak, hogy anyagi káruk ezen rendelkezés miatt ne legyen. Abban az esetben azonban, amikor a papok önszántukból nem adják el az ilyen szolgálónőket, a vételárat teljes egészében a püspöknek rendelte.¹¹ Ugyanígy büntetést írt elő a zsinat azon keresztények számára, akik keresztény szolgálakat adnak el a zsidók részére.¹² Ebben a rendelkezésben egyrészt az egyház, másrészt a kereszténység védelme mutatkozik meg.

Kálmán törvényeiben nem tiltja az elszökött szolga eladását, de azt meghatározza, hogy a befolyt nyereségből mekkora összeget tartoznak a királynak adni az eladók. Az eladás korlátozására utal az is, hogy a vevő is meghatározott összeg kifizetésével tartozik, mivel a rabszolga (eredeti) tulajdonosának az adásvételről nincs tudomása.¹³

A rabszolga a külkereskedelem egyik legfontosabb árucikke volt. Kálmán király ezt igyekezett korlátozni annak érdekében, hogy az országban született szolgálak Magyarország gazdasági erejét erősítsék. Ezért megtiltotta ezek külföldre történő eladását, a távolsági kereskedelem során hazánkba került szolgálak esetén azonban ezt engedélyezte.¹⁴ Ennek oka az lehetett, hogy a belőlük származó egyéb jövedelmek is eléggé jelentékenyek voltak.

⁹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadiani gestarum*. I. Ed.: Szentpétery, Emericus. Budapestini 1937. 358.

¹⁰ II/11. § DRMH I. 14.

¹¹ I/2. § DRMH I. 54.

¹² I/10. § DRMH I. 55.

¹³ I/44. § DRMH I. 28.

¹⁴ I/77. § DRMH I. 30.

Az állatkereskedelemmel kapcsolatban László és Kálmán király törvényeikben korlátozták a földművelés szempontjából fontos ökröt, illetve a hadászaton és az utazás során nélkülözhetetlen ló kivitelét. A kereskedők számára azt azonban engedélyezte László király, hogy saját utazásukhoz nélkülözhetetlen lovat, illetve a szántáshoz nélkülözhetetlen ökröt megvásárolják.¹⁵ Mindkét állatfajta esetén az uralkodó kiviteli monopóliumot gyakorolt, ugyanis királyi engedélyhez kötötte azok határon túlra kerülését. A törvény ellen vétőket szigorúan büntette, ugyanis azt a kereskedőt, aki engedély nélkül igyekszik lovat, ökröt eladni, tolvajként kezelte. A határvidék ellenőrzését felügyelő ispánokat, ha királyi engedély nélkül engednek lovat, ökröt külföldre eladni, tisztségük elvesztésével sújtotta az uralkodó. Azonban akkor, ha a határvidék őrzői az ispánjuk tudta nélkül hunynak szemet e vétség felett, a törvény szolgásgorba taszítja őket. Az élükön állókat hasonlóképpen bünteti, de ezek vagyonukat is elvesztik.¹⁶

A külföldi kereskedőknek László rendelkezése értelmében minden esetben szükségük volt a király engedélyére az áruk vásárlásához.¹⁷ Ezek a rendelkezések is abban erősítenek meg bennünket, hogy a külkereskedelmet az uralkodó igyekezett a saját felügyelete alá vonni.

Kálmán uralkodása idejében már változást figyelhetünk meg az állatkivitelben. A király bár fenntartotta a lóexport királyi monopóliumát, a marhákivitel azonban már engedélyezte a kereskedőknek. Ezen törvény ellen vétő ispánokat megfosztották tisztségüktől, illetve vagyonuk kétharmad részét elvették tőlük. Az egyharmad rész a feleségüknek és örökösöküknek maradjon meg.¹⁸

A lóvásárlás szempontjából szigorítással találkozunk, ugyanis már nincs szó királyi engedéllyel történő kivitelről, hanem annak vásárlását teljesen megtiltotta az uralkodó az ország lakosainak. Azaz a ló kivitel teljes egészében a király kezébe került át. A magyar lovak megvásárlóit tolvajlással vádolták meg, amellyel szemben nyomozással, illetve tüzesvas-próbával véde-

¹⁵ II/15. § DRMH I. 15.

¹⁶ II/16–17. § DRMH I. 15.

¹⁷ II/18. § DRMH I. 15.

¹⁸ I/77. § DRMH I. 30.

kezhettek. A bűnösöket tolvajként ítélték el, az ártatlanok pedig a ló vételárát veszítették el.¹⁹

A kereskedők. Törvényeink a kereskedők származására nézve is nyújtanak adatokat. A korai időszakban találunk zsidókra és izmaelitákra vonatkozó információkat. E két csoport elsősorban a távolsági kereskedelemben gyakorolt jelentős szerepet.²⁰ László és Kálmán király az izmaeliták irányában az asszimiláció politikáját folytatták, a zsidók esetében pedig az elkülönítésre törekedtek.²¹ Ennek megfelelően az adatok csak a zsidósággal kapcsolatban adnak bővebb információt.

László és Kálmán király törvényei, amelyek tiltották a zsidók számára a keresztény rabszolgák tartását, visszaszorították a zsidók földműves tevékenységét. Ez lehetővé tette azt, hogy a zsidók a földművelés helyett a kereskedelem és a hitelügyletek terén keressenek maguknak érvényesülési lehetőséget. A törvények gazdasági hatását felerősítette, hogy az első keresztés hadjáratot követően külföldi zsidók vándoroltak be az országba. Őket a rájuk vonatkozó törvények már előzőleg rákényszerítették a kereskedelemre és a pénzügyletekre.

A bekövetkező változás szükségessé tette a kereskedelemnek és a pénzügyleteknek a zsidó és keresztény viszonylatban való törvényes rendezését, valamint a visszaélések kiküszöbölését. A feladat megoldását Kálmán király egy önálló zsidótörvény megalkotásában látta. A törvény szabályozta a zsidók kölcsönügyleteit és kereskedelmi tevékenységét.²²

A törvény előírja, hogy zsidók és keresztények közötti kereskedelem esetén a vásárlásra keresztény és zsidó tanúk jelenlétében kerüljön sor, valamint az áruk és a tanúk nevét foglalják írásba, mely írást mindkét fél pecsételje meg.

A törvény szerint a kölcsönzőkkel ellentétben adás-vételkor minden esetben szükség van pecsétes írásra. Ez a rendelkezés I. László király törvényének a továbbfejlesztése, ami szerint a vásárban történő eladás során szerződést kell kötni a kereskedő feleknek a vásárbíró és a vámos jelenlétében.

¹⁹ I/76. § DRMH I. 30.

²⁰ Az izmaelitákra lásd: CSINOS ALBIN: Az izmaeliták Magyarországon. Esztergom 1913.

²¹ Vö. László I/9–10. § DRMH I. 55.; Kálmán I/46–49., I/74–75., II/1–7. DRMH I. 28., 30., 66.

²² DRMH I. 66.

Kálmán királynál egyrészt azt látjuk, hogy a zsidó és keresztény közötti üzletkötés független a vásárok nyilvánosságától, másrészt, hogy a vásárbíró és vámos helyébe a keresztény és zsidó tanúk mellett a pecsétes írás lép. Megjegyzendő, hogy a *cartula sigillata* legfontosabb feladata azonban még a tanúk nevének fenntartása volt. Feltehetően a 13. századig használták ezt a pecsétes írást, mert az 1251. évi zsidóprivilegium a zálogüzleteknél már csak a tanú jelenlétét írja elő.²³

²³ A *cartula sigillata* létezésével kapcsolatban azonban eltérő nézetekkel találkozunk a történészek körében. KOHN SÁMUEL a gyakorlati életben beváltak tekinti Kálmán király rendelkezését. KOHN SÁMUEL: A zsidók története Magyarországon a legrégebb időkől a mohácsi vészig. Budapest 1884. (a továbbiakban: KOHN 1884.) 69–78.; Hajnik Imre ezzel szemben úgy véli, hogy „Kálmán itt valószínűleg nem pecsétre, hanem az olasz okmányokban is különösen használt signumokra gondolt... De ha a cartát királyi engedéllyel a királyi jegyző írja, és azt a királyi pecséttel is ellátja, ez a carta tekintélyét lényegesen emelte”. HAJNIK IMRE: Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. Budapest 1886. 6–7.; A törvény azonban nem signumról, hanem sigillatáról beszél. PAULER GYULA elfogadja Kálmán király törvényének ezen rendelkezését. PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. 1899.² (a továbbiakban: PAULER 1899.) 456.; Illés József szintén nem kételkedik a *cartula sigillata* használatában. ILLÉS JÓZSEF: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest 1910. 9–11.; Büchler Sándor és Závodszy Levente szintén elismeri a *cartula sigillata* létezését. BÜCHLER SÁNDOR: A zsidók története Budapesten a legrégebb időkől 1867-ig. Budapest 1901. 33.; ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904. (a továbbiakban: ZÁVODSZKY 1904.) 44.; Jakubovich Emil és Pais Dezső véleménye szerint: „Akárhogy vélekedjünk is Kálmán „zsidótörvény”-ének az írásbeliségre vonatkozó intézkedéséről, annyi józanságot fel kell tételeznünk Kálmánékról, hogy az írástudásnak bizonyos elterjedtségére alapították azt.” JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ: Ó-magyar olvasókönyv. Budapest 1995. (Reprint) XXIX.; Szentpétery Imre úgy gondolja: „Ha Kálmán király II. törvénykönyve már a jogügyleti felek pecsétjével ellátott *cartula sigillatát* emleget... ez még talán csak inkább a király által felállított kívánalomnak, mint valóságos gyakorlat jelének tekintendő...” SZENTPÉTERY IMRE: Magyar oklevéltan. Budapest 1930. 46.; Mezey László nézete szerint: „... a Kálmán király által elrendelt *cartula sigillata* az írásnak – Magyarországon – még e korban is, az eddiginél szélesebben értelmezhető használatára mutatnak.” MEZEY LÁSZLÓ: A latin írás magyarországi történetéből. Magyar Könyvszemle 82 (1966) 8.; Kumorovitz L. Bernát elfogadja a *cartula sigillata* egykori használatát. Szerinte a *cartula* nyomát őrizte meg Gutkeled nembeli Márton ispán 12. század negyvenes éveiből származó végrendelete. Kumorovitz véleménye szerint ugyanis csak a *cartula sigillata* használata mellett tanúskodnak, igaz közvetve, az előkerült 12. századi pecsétgyűrűk. A 12. század elején a királyon kívül az egyházi és világi előkelőségek is használták pecsétgyűrűt. KUMOROVITZ L. BERNÁT: Szent László vásártörvénye és Kálmán

A törvény a továbbiakban a keresztények és zsidók közti kereskedelemmel kapcsolatos perjogi eseteket tartalmazza. Ezek szerint, ha tolvajlással vádolják meg a vevőt a vásárolt áru kapcsán, akkor meg kell neveznie az eladót és a tanúkat. Ha nem tudja megnevezni a kereskedőt, akkor a pecsétes írás felmutatásával, a benne rögzített tanúk esküje alapján mentesüljön a vád alól. Ha pedig keresztény tanúkat nem tud felmutatni, csak zsidókat, akkor ezek esküje alapján tisztázhatja ugyan magát, de a lopott áru értékének négyszerezését mindenképpen meg kell fizetnie. Ha azonban sem az eladót nem tudja megnevezni, sem az írást nem tudja bemutatni, akkor az ország szokása szerint kell elítélni, és a lopott dolog értékét tizenkétszeresen kell megfizetnie.²⁴

Ezek a rendelkezések alkalmasak voltak az üzleti élet tisztaságának megőrzésére, az orgazdaság megakadályozására, és emellett egyformán ítélték meg a keresztényeket és a zsidókat. Csak egy pont van, amelyre ez az egyenlőség nem terjedt ki: a zsidó tanúsága kevesebbet ért a keresztényénél.

Kálmán rendelkezését követően az országos törvények nem emlékeznek meg a zsidóság kereskedelméről. A középkor folyamán fokozatosan szorították vissza ilyen jellegű tevékenységüket. Valószínűleg a törvényes kereskedelem igénye vezetett a 15. században Zömlén Gábor által Zsigmond király nevére hamisított privilegium készítéséhez, amelyben a zsidók kereskedelmét engedélyezte a „király”.²⁵

A törvénycikkek arról is adnak felvilágosítást, hogy mivel kereskedtek a zsidók. A szabolcsi zsinat (1092) tiltotta a zsidók és keresztények közötti

király pecsétes cartulája. In: *Athleta Patriae*. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk.: Mezey László. Budapest 1980. 85–87.; Solymosi László nézete szerint használata 1140 után megszűnt. SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Cartula sigillata*. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest 1994. (a továbbiakban: KMTL) 136.; Kubinyi András elfogadja a *cartula sigillata* egykori használatát, amit szintén Gutkeled nembeli Márton oklevelében vél felfedezni. KUBINYI ANDRÁS: *A magyarországi zsidóság története a középkorban*. Soproni Szemle 1995. 5.; Az 1140-es években Márton ispán végrendelete utal a vásárlás során kiállított írásra. Megnevezi Márton ispánt mint vevőt, a libertinusokat mint a vétel tárgyát, az eladókat, a zsidó és keresztény tanúkat, valamint az írásba foglalót.

²⁴ A harmadik paragrafus I. (Szent) László király II. törvénykönyvének 14. szakaszára utal vissza, ami szerint azok a szabadok, akik tíz dénárnál kisebb értékű dolgot lopnak, tizenkétszeresen kell megfizetniük azt, valamint egy ökröt kell adniuk. DRMH I. 15.

²⁵ MZSO IX. 72–73.

vegyesházasságot,²⁶ valamint a keresztény rabszolga tartását. Büntette azokat is, akik ilyen szolgálkat eladnak a zsidóknak, ebben az esetben a szolga árát a püspököknek rendelte a törvény.²⁷ Venetianer Lajos véleménye szerint a törvény rendelkezését egy ideig sikerült megkerülni azzal, hogy a keresztény szolga alatt magyar keresztény rabszolgát értettek.²⁸

Kálmán király I. törvénykönyve a zsidóknak már nemcsak a keresztény szolga tartását tiltotta, hanem a velük való kereskedést is. Kötelezte a zsidókat arra, hogy egy meghatározott időn belül adják el a maguknál tartott szolgálkat, különben elveszítik azokat.²⁹ Azaz lehetőséget adott arra, hogy a rabszolga értékét a törvény betartói ne veszítsék el. Érdekes, hogy László király törvényében azok számára, akik a zsidóknak keresztény rabszolgákat adnak el, erre nem adott lehetőséget.

A Kálmán-korabeli esztergomi zsinat (1104–1112/13) szintén tiltotta a keresztény rabszolgák tartását, még eladás céljából is.³⁰

Kálmán zsidó törvénykönyve már világossá tette ezt az intézkedést azzal, hogy minden nemzetiségű keresztény szolgára kiterjesztette azt. Úgy tűnik, hogy a Kálmán I. törvénykönyvében említett időpont ekkorra letelt, mert itt

²⁶ A vegyesházasságok létrejöttéhez hosszabb idejű együttélésre volt szükség. Ez a rendelkezés alátámasztja azt az elképzelést, hogy a 11. század első felében már számolnunk kell a zsidók jelenlétével az országban. Pauler Gyula véleménye szerint azonban Magyarországon nem jöttek létre a zsidók és a keresztények között házasságok, mert szerinte itt a törvény a keresztény ágyas tartását tiltotta. PAULER 1899. 450. 331. jegyzet.; Závodszy Levente a vegyesházasságok létezése mellett foglal állást. ZÁVODSZKY 1904. 64.; Pauler nem veszi figyelembe, hogy a törvénycikk második fejezete külön szól a keresztény rabszolgatartás tilalmáról. A latin szöveg is a házasságok létezését támogatja: „iudei uxores christianus sibi associaverint”.

²⁷ 10. § DRMH I. 55.; Európában a világi és egyházi törvényhozás a zsidók és keresztények közötti kapcsolatokat már régóta szabályozta. Az 1078. november 19-én tartott római zsinaton kimondták azt az elvet, hogy a zsidókat nem szabad a keresztények elé helyezni. Három évvel később VI. Alfonz királyt, Kasztília és León uralkodóját a pápa megint: ne engedje, hogy országában a zsidók keresztények fölött uralkodjanak, vagy felettük hatalmat gyakoroljanak. MARCZALI HENRIK: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). Budapest 1896. 147.; A szabolcsi zsinat 10. §-a valószínűleg VII. Gergely pápa (1073–1085) ekkor kiadott rendelkezéseinek hatására született. JÁNOSI MONIKA: Zsidó törvények. In: KMTL 750.

²⁸ VENETIANER LAJOS: A magyar zsidóság története. Budapest 1986. (Reprint) 21.

²⁹ 74. § DRMH I. 30.

³⁰ 62. § DRMH I. 64.

már az ellenszegülők esetén a szolga elvesztésével találkozunk.³¹ Kálmán ezen rendelkezése megerősíteni látszik Venetianer Lajos véleményét a keresztény rabszolga egykori értelmezését illetően.

Az 1233. évi beregi egyezmény felújította az elfelejtett rabszolgatartás és vegyesházasság tilalmát, kiterjesztve azt a zsidók mellett az izmaelitákra. Büntetésképpen pedig a szolga elvesztése mellett már előírta azt is, hogy az őket tartók a keresztények örökös szolgálói legyenek.³² Ezen rendelkezés azonban már nem emlékezik meg arról, hogy a 13. században a zsidók kereskedtek-e keresztény szolgálakkal.

Az országos törvények a zsidók kereskedelmi áruira vonatkozóan nem tartalmaznak bővebb információt. Tudjuk azonban, hogy nemcsak keresztény szolgálakkal folytattak kereskedelmet az Árpád-kor folyamán.

IV. Béla 1251. évi zsidó privilégiuma³³ engedélyezte a zsidóknak azon zálogtárgyak eladását, amelyet egy évig őriztek, és az adott tárgy értéke nem fedezte a kölcsönt és a kamatot.³⁴ A budai jogkönyv hasonlóképpen rendelkezett, kikötötte azonban azt, hogy az árusítást csak a zsidó utcában lehet lebonyolítani hetente egyszer.³⁵ A zsidók azonban nemcsak a zálogtárgyakkal kereskedtek, így pl. Budán az 1492. december 17-én kelt budai szabók céhszabályzata tiltotta a zsidók számára viszonteladás céljából a ruhák készítését.³⁶

A pozsonyi zsidó jogkönyv (1376) egy újabb árucikkről tesz tanúbizonyítást. Engedélyezte ugyanis a zsidóknak, hogy az általuk meg nem evett húst házukban, illetve házuk előtt szabadon értékesítsék. Tiltotta azonban, hogy mészárosoknak adják el azokat.³⁷ A megszorításra azért volt szükség, hogy a keresztények tisztában legyenek azzal, hogy „zsidó húst” vásárolnak.³⁸ Itt

³¹ 1. § DRMH I. 66.

³² 3. § MZSO I. 14.; 5. § MZSO I. 15.

³³ Ez a szabadságlevél II. Frigyes osztrák herceg (1230–1246) 1238. évi, illetve kissé módosított változatában az 1244. évi ausztriai privilégiumának magyar adaptációja volt.

³⁴ 26. § MZSO I. 28.

³⁵ 193. § Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Heraus.: MOLLAY, KARL. Budapest 1959. 126–127.

³⁶ MZSO XII. 62–66.

³⁷ KIRÁLY JÁNOS: Pozsony város joga a középkorban. Budapest 1894. 372.

³⁸ A Kálmán korabeli esztergomi zsinat tiltotta ezen húsook megvételét 63. § DRMH I. 64.; Kohn Sámuel nem tartja biztosnak, hogy e rendelkezés szerepelt volna a zsinat rendelkezései között. Erre a következtetésre pedig abból a tényből kiindulva jutott el, hogy Péter-

olyan húsrá kell gondolnunk, amit a zsidók vallási tilalmaik miatt nem ehet-tek meg.³⁹

A városi jogszabályok is igyekeztek megnehezíteni a zsidók kereskedel-mét, iparos tevékenységükről pedig szót sem ejtenek. Valószínűleg azonban ilyen tevékenységet is folytattak. Erre utal Budán a budai szabók 1492. évi céhszabályzata, amely megtiltotta, hogy a zsidóknak, hogy szabómesterséget tanuljanak.⁴⁰

A vámok. A kereskedelemmel egyidős a vámszedés gyakorlata, mely már Szent István korában megjelent hazánkban. Kálmán király törvénye szerint ugyanis azok, akik saját és házilag termelt dolgaikból eladnak valamit vásá-ron, Szent István törvénye szerint fizessenek vámot.⁴¹ A vásár- és révvám László király alatt már az egyik legjelentősebb bevételi forrás volt, amelyből az uralkodó jelentős adományokat is tett.⁴² László igyekezett biztosítani a vá-sárvámok beszedését, amit törvényeinek azon rendelkezése is mutat, amely szerint csak vásáron van lehetőség kereskedelmi tevékenységet folytatni.⁴³

A vámok Kálmán korára már biztos bevételi forrásnak számítottak, amit az is jelez, hogy István és László királlyal ellentétben, akik leginkább a ter-ményekből szedették a dézsmát, Kálmán törvényben rendelte el a tized sze-

ffy Károly művében az esztergomi zsinat határozatait e rendelkezés nélkül közli. PÉ-TERFFY KÁROLY: *Sacra concilia ecclesiae romano chatolice in regno Hungariae celebrata 1016–1715. Pozsony 1741–1742.* Kohn Sámuel szerint ezt a rendelkezést később azért il-lesztették be, hogy a külföldi zsinatok idevágó határozatának Magyarországon is érvényt szerezzenek. KOHN 1884. 77.

³⁹ A rituális levágást (S'hítá) arra alkalmas embernek kell végeznie, aki annak minden szabá-lyát ismeri, és jámborsága biztosíték arra, hogy a szabályokat be is tartja. Kötelezik a „só-hét”-ot (aki a rituális vágást végzi), hogy arra illetékes személytől kapjon bizonyítványt ar-ról, hogy járatos a S'hítá törvényiben. A S'hítához különlegesen éles kése-re ven szükség, mert az a cél, hogy az állat a lehető legkevesebb fájdalommal múljon ki. A sóhét áldást mond a vágásra, majd elvágja az állat légcsövét és a nyelőcsövét. JÓLÉSZ KÁROLY: *Zsidó hitéleti kislexikon.* Budapest 1993. 206.

⁴⁰ MZSO XII. 62–66.

⁴¹ I/34. § DRMH I. 27.; Ez a rendelkezés azt is mutatja, hogy István törvényei teljesebbek voltak, mint ahogy az a ma ismert szövegekből látszik.

⁴² Pl. Pannonhalmának 1093 körül A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I–XII/B. Szerk.: ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Budapest 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 592.; Tihanyi apátságának 1094 körül PRT X. 495.

⁴³ II/7. § DRMH I. 14.

dését a vámokból is.⁴⁴ A befolyó vámjövedelem egyharmad része pedig az ispánt illették meg.⁴⁵ A király és az ispán ilyen hányadú jövedelemmegosztását más forrásaink is alátámasztják. A 12. század közepe táján Magyarországon járt Freisingi Ottó is a király és az ispán közötti kétharmad egyharmad jövedelemmegosztásról emlékezik meg.⁴⁶ Ezt mutatja III. Béla 12. század végén készült jövedelemjegyzéke,⁴⁷ az 1222. évi Aranybulla,⁴⁸ és annak 1231. évi megerősítése is.⁴⁹

Ezen források mellett oklevelek sora bizonyítja a vámjövedelem ilyen arányú megosztását a király és az ispánok között.⁵⁰ Ennek megfelelően a vámadományok elsősorban a királyi kétharmad részre vonatkoztak. A diplomák azt is tanúsítják, hogy az egyház a vámok tizedét birtokolta.

A kereskedelmi vámtételek kiszabásánál a királyi kincstár érdekeit tartották szem előtt, amikor Kálmán király elrendelte, hogy a távolsági kereskedők kétszeresen fizessék meg a vámot. A 11. század elején megindult belső kereskedelem fejlődését segítette azonban azzal, hogy a belkereskedelem résztvevőitől a régi vám beszedését rendelte el.

A külkereskedelmet nemcsak nagyobb vámtételekkel sújtotta az uralgó, hanem a királyi udvar ellenőrzése alá is rendelte azt. Ugyanis mind a határispán, mind a király vámszedőjének pecsétjét írta elő azok számára, akik az országot el akarják hagyni.⁵¹ Ezzel elrendelte, hogy a külföldi kereskedők keressék fel a királyi székvárost, Esztergomot. Ily módon a külföldi kereskedők számára útkényszerrel írt elő.⁵² A belső áruforgalom ellenőrzése feltehetőleg a helyi közegek feladata volt.

⁴⁴ Pl. az esztergomi vám tizede az esztergomi Szent Tamás prépostságot illette. Vö. Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ed.: KNAUZ, FERDINANDUS. Strigonii 1882. II. 236–241., 269.

⁴⁵ Vö.: I/25., 78. DRMH I. 26., 31.

⁴⁶ Emellett arról is számot ad, hogy a vámszedés csak a királyi joga ebben az időszakban.

⁴⁷ III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: FORSTER GYULA. Budapest 1900. 139–140.

⁴⁸ 29. § DRMH I. 34.

⁴⁹ 21. § DRMH I. 39.

⁵⁰ Ezt mutatja az oklevelekben felbukkanó „királyketteje” kifejezés is. Pl.: 1278. Árpád-kori Új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Ed.: WENZEL GUSZTÁV. I–XII. Pest–Budapest. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚÓ) IX. 204.; 1282. szeptember 3 után ÁÚÓ XII. 355.

⁵¹ I/82. § DRMH I. 31.

⁵² Fügedi Erik szerint Esztergomnál nem számolhatunk útkényszerrel. FÜGEDI ERIK: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. Budapest 1916. 41.

A vámok kezdetben a király tulajdonában voltak, hiszen a kereskedelem és a piacok, valamint az utak védelme a király feladatai közé tartozott. A Kálmán-kori törvényekből is az látszik, hogy a vásárvámok csak a király kezében voltak. A 12. század közepéig nem történt érdemi változás.⁵³ Emellett a III. Béla-kori jövedelemjegyzék még a hét fő tétele között említi a vámok, ill. révekből származó jövedelmet, valamint a vásárpénzt. Ez a bevétel a jegyzék szerint a királyi kincstár jövedelmének 18%-át tette ki. Az 1140-es évektől azonban számos adatunk van arra, hogy a királyok vásárvámokat adományoztak el. A 13. századtól már a rév-, híd- és útvámok is az adományozások tárgyaivá váltak, sőt új vámhelyek felállítása is megkezdődött. A kereskedelemben érdekeltek éppen ezért igyekeztek vámentességi kiváltságot ki-
 eszközölni az uralkodótól. Erre azért is szükség volt, mivel az elszaporodott vámhelyek sorában törvénytelen vámszedőhelyek felállítására is sor került.

III. András (1290–1301) már törvényben rendelte el, hogy a IV. László uralkodása (1272–1290) óta felállított vámokat töröljék el.⁵⁴ „Törvény”-es vámmokként azokat ismerték el,⁵⁵ amelyeket IV. Béla hagyott jóvá. Ezt mutatja III. András 1291-ben regensburgiak számára kiállított privilégiuma is, amely a IV. Béla-kori feltételeket biztosította a vámfizetés terén.⁵⁶ Az uralkodó elrendelte a jogtalanul elfoglalt vásárhelyek visszaadását is.⁵⁷ Biztosítani igyekezett emellett a királyi és királynéi vám- és harmincadjövedelmek beszedését.⁵⁸

A vámhelyek megsokszorozódása mellett problémát jelentett az is, hogy a vámhelyek tulajdonosai igyekeztek a vámszedés alapját képező áruk körét is kitágítani. Ezért lehetett arra szükség, hogy András szabályozza azon „áruk” körét, amelyek után vámot lehetett szedni. Így megtiltotta, hogy a nemesek és egyházak élelmiszerei után vámot szedjenek,⁵⁹ illetve népeiktől a régi vámszedőhelyeken vámot követeljenek.⁶⁰ Megtiltotta azt is, hogy a rakomány nélküli gyalogos vagy lovas embert útja során vámszedéssel zaklas-

⁵³ *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. III. Col.: GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS. Budapestini 1938. 1762–1764.

⁵⁴ 1290. 11.§ DRMHI I. 44.; 1298. 9.§ DRMHI I. 49.

⁵⁵ Vö. 1290. 4. § DRMHI I. 42.

⁵⁶ ÁÚO V. 32–33.

⁵⁷ 1290. 13. § DRMHI I. 44.

⁵⁸ 1298. 8. § DRMHI I. 49.

⁵⁹ 1300. körül 17. § DRMHI I. 74.

⁶⁰ 1290. 11. § DRMHI I. 44.

sák.⁶¹ A beköltöző külföldit, illetve a más úrhoz átköltöző parasztot költözködése alkalmával szintén nem lehetett megvámolni.⁶²

Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a vámrendszer felülvizsgálatára az oklevelek tanúsága szerint már az András törvényeiben bírált IV. László is kísérletet tett. Célja III. András céljaihoz hasonlóan a IV. Béla-kori állapotokhoz való visszatérés volt, illetve az illeték szedésének korlátozása. Ezt mutatja Bertalan váradi püspök (1284–1285) és Roland erdélyi vajda (1282–1297) által a Bihar megyei vámvizsgálatkor kiállított 1284. évi vámtarifa, amely a bertényi Körös révnél szedett tételeket tartalmazza. A vizsgálatra azt követően került sor, hogy az uralkodó tanácsosaival a különböző illetéktelen helyeken felállított vámhelyek megszüntetéséről döntött. Figyelemreméltó az is, hogy a gyalogosokat, lovasokat és üres szekereket az oklevél mentesítette a vámfizetéstől, mint később III. András törvényében.⁶³ 1284–1285 során több oklevél tanúsítja, hogy már ekkor a vámrendszer felülvizsgálatára, szabályozására került sor,⁶⁴ amely azonban a források tanúsága szerint a későbbi időszakokban is tovább folytatódott.

A vámszedők. A zsidóság az izmaeliták mellett a vámszedés mindennapi gyakorlatába is bekapcsolódott. Az 1111. évi zabori oklevél a mohamedánokat már mint a királyi kincstár kezelőit említi.⁶⁵ Az 1222. évi Aranybulla tiltja, hogy a zsidók, valamint az izmaeliták vámszedők legyenek.⁶⁶ II. András király a tilalom ellenére továbbra is megtartotta őket tisztségükben. Erre utal az is, hogy az Aranybulla 1231. évi megújításakor ismét szerepel ugyanaz az intézkedés.⁶⁷ IX. Gergely pápa (1227–41) 1231-ben⁶⁸ hiába kéri számon a királytól, hogy a törvény ellenére még mindig zsidók ülnek a közhivatalokban, a megszorult király kénytelen volt 1233-ban megesküdni a szent-

⁶¹ 1300 körül 14. § DRMHI. 74.

⁶² 1300 körül 15–16. § DRMHI. 74.

⁶³ ÁÚO IX. 383–384., 400–401.

⁶⁴ Pl. Olaszinál 1285-ben. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. Ed.: ZIMMERMENN, FRANZ-WERNER, CARL. Hermannstadt 1892. 148–149.

⁶⁵ DHA 383.

⁶⁶ 24. § DRMHI. 34.

⁶⁷ 18. § DRMHI. 38.

⁶⁸ MZSO. I. 10–12.

széki követ előtt, hogy sem a zsidókat, sem az izmaelitákat nem állítja hivatalok élére.⁶⁹

1234-ben IV. Béla (1235–70) is hasonlóképpen esküdött, de az országos állapotok 1239-ben arra kényszerítették, hogy esküje alól való feloldást kérjen a pápától. IX. Gergely pápa hajlott a kérelmére, csak azt kötötte ki, hogy megbízható keresztény embert állítsanak a zsidó mellé.⁷⁰ 1262-ben IV. Orbán pápa (1261–64) már arról panaszkodik, hogy nincsen a zsidók mellett keresztény ember.⁷¹

Az ilyen panaszokkal azonban a királyok nem törődnek. Az Aranybulla 1267. évi megújításában már nem is találjuk meg ezt a cikkelyt. A zsidók és az izmaeliták hivatalviselésével a későbbiekben csak a budai zsinat foglalkozik. Ez a korábbi intézkedésekhez hasonlóan elrendelte, hogy vámokat, vámhivatalokat ne bízzanak ilyen származású személyekre.⁷² Azonban az előbbi cikkelyhez hasonlóan ennek betartására sem került sor. Ugyanis 1280-ban Fredman zsidó mint kamaraispán jelenik meg az oklevelekben.⁷³

Befejezésképpen elmondhatjuk, hogy az ezredfordulón megalapított keresztény magyar állam az Árpád-házi királyok uralma alatt jelentősen csökkentette a Nyugattal szembeni lemaradását. A társadalmi és politikai előrelépés mellett a gazdaságban is hasonló jelenségek mutathatók ki. Míg az ezredfordulón a városiasodás és a kereskedelem nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is eltért az Európa nyugati területein tapasztalttól, addig a 13. századra ez fokozatosan megváltozott. Bár tapasztalható volt még egyfajta lemaradás, ez azonban már sokkal inkább mennyiségi, mint minőségi volt. Ez a folyamat egyrészt az oklevelekben, másrészt a dekrétumokban fogható meg. A dolgozat ez utóbbi bemutatását végezte el. Ennek során jól érzékelhető, hogy az Árpád-kori törvényekben található adatok alátámasztják, illetve kiegészítik a más típusú forrásokban található információkat.

⁶⁹ MZSO I. 13–15.

⁷⁰ MZSO. I. 21.

⁷¹ MZSO. I. 31.

⁷² 125. § MZSO I. 53–54.

⁷³ MZSO I. 54–55.